

TƏRZİ-HƏRƏKƏT ZƏRFLƏRİNİN TƏDRİSİ ZAMANI ƏLAMƏT BİLDİRƏN SİFƏTLƏRLƏ MÜQAYİSƏSİ

Zərf və onun məna növlərinin mənimsədilməsinə ibtidai siniflərdən başlanılır. III-IV siniflərdə zərf “hərəkəti izah edən söz” kimi şərh olunur. IV sinif üçün Azərbaycan dili dərslərində zərf haqqında olan ilk məlumat belədir: “Hər bir varlığın adı, əlaməti, sayı var. Onlar nitqdə isim, sifət, sayla ifadə olunur. Hərəkəti izah edən əsas nitq hissəsi isə zərf adlanır. Zərf *necə?*, *nə zaman?*, *harada?*, *nə qədər?* suallarına cavab verir” [19, 44]. Zərfə dair materiallar daha sonra dərslərdəki tapşırıqlarla möhkəmləndirilir. Bu tapşırıqlarda altından xətt çəkilmiş sözlərə (zərflərə) sual verilir və onların aid olduqları sözləri tapmaq tələb olunur. “Yadda saxla!” hissələrində zərfin məna növləri praktik olaraq öyrədilir: “Zərf hərəkəti müxtəlif cəhətdən izah edərək onun əlamətini, zamanını, yerini, miqdarını bildirir” [19, 56]. Bütün bu dil qaydaları dərslər boyu müxtəlif tipli tapşırıqlarla müşayiət olunur. Tapşırıqların bir qismi sifət və zərf, say və zərf, hətta zərf və qoşma arasında inteqrasiya yaratmağa xidmət edir. Məsələn, “yaxşı” sözünün həm sifət, həm də zərf kimi, “xeyli” sözünün həm say, həm də zərf kimi, “sonra” sözünün həm zərf, həm də qoşma kimi işlənməsinə dair tapşırıqlar buna nümunə ola bilər.

Bütün bu deyilənlər yuxarı siniflərdə--sistemli qrammatikaya dair dil qaydalarının verilməsində zərfə o qədər də geniş yer verilmədiyinin səbəblərini göstərir. VI sinif dərslərinin 5-ci bölməsində zərf haqqında ümumi şəkildə danışılmış, sadə, düzəltmə və mürəkkəb zərflər, o cümlədən zərfin məna növləri haqqında, demək olar ki, praktik şəkildə məlumat verilmişdir. Sonda “Zərf və digər nitq hissələri” başlığı altında müqayisəli nümunələr verilir (isim-zərf, sifət-zərf, say-zərf) [13, 138-151]. Bu materiallardan istifadə yolu ilə zərfin üç məna (tərzi-hərəkət, zaman və kəmiyyət zərfləri) növü ilə isim, sifət, say arasında müqayisələr aparmaq, tərzi-hərəkət zərfləri ilə əlamət bildirən sifətlər, zaman zərfləri ilə zaman mənalı isimləri fəndaxili əlaqə qurmaq mümkündür. Tapşırıqlardan istifadə yolu ilə altından xətt çəkilmiş sözlərin zərf, yoxsa isim, zərf, yoxsa sifət olmasını tapmaq tələb olunur. Sifətə nümunə kimi verilən sözlərin zərf məqamında işlədilməsi, eyni şəkildəki sözlərin ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid olması, oxşar şəkildəki (-la, -lə~l, -li, -lu, -lü) artırılması yolu ilə sifət, yoxsa zərfin düzəldilməsi də bu qəbildəndir. MMV -də (VI sinif) **“Müəllimin nəzərinə!”** başlığı altında bu cür sözlərin hansı nitq hissələrinə aid edilməsi ilə bağlı metodik tövsiyə verilir: “Zərf və digər nitq hissələri” mövzusu mənimsədilərkən müəllim bu tip sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olması ilə bağlı meyarları şagirdlərin nəzərinə çatdırmalıdır:

--Zərf və ya isim olması cümlədəki sualından asılıdır;

-- Zərf, say və ya sifət olması həmin sözlərin cümlədə əşyaya və ya hərəkətə aid olmasına görə müəyyənləşir” [14, 148].

Zərfin məna növlərinin digər nitq hissələri ilə inteqrasiyası kurikulum islahatının III mərhələsində orta məktəblərin 7-ci sinfi üçün çap olunmuş dərslərdə ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu dərslərdə tərzi-hərəkət zərfləri və sifətlər (yaxşı, pis, iti, açıq, gözəl, cəld), zaman zərfləri və zaman mənalı isimlər (səhər, günorta, axşam, gecə, gündüz), yer zərfləri (irəli, geri, aşağı, yuxarı, sağa, sola) və məkan mənalı isimlər (kənd, şəhər, dağ), miqdar zərfləri və saylar (az, çox, xeyli, bir qədər) bir-biri ilə müqayisə olunur. Verilən dil qaydaları kifayət qədər tapşırıqlarla möhkəmləndirilir [20, 100-102]. DİM-in (keçmiş TQDK-nın) vaxtilə tərtib etdiyi və indi də öz tədris-metodik əhəmiyyətini saxlamış olan çox dəyərli bir vəsaitdə “Zərfin digər nitq hissələrindən fərqləndirilməsi” başlığı altında cümlədəki yerindən asılı olaraq, isim -zərf, sifət-zərf, say-

zərf, zərf-qoşma və sifət-zərf-qoşma kimi işlənən sözlərə yer verilmiş, konkret nümunələr göstərilmişdir [21, 237-239].

Bütün bu müqayisələr, eyni sözlərin bu və ya digər nitq hissələri hesab edilməsi, əlbəttə, təsadüfi deyildir. Bunlar zərfin ayrı-ayrı məna növlərinin integrativ şəkildə öyrədilmə imkanlarını meydana çıxarır. Vaxtilə ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid sözlərin öz qrammatik funksiyasını dəyişərək, zərf yerində işlədilməsi dildə baş verən təbii hadisələrdir. Bu integrasiya elmi əsaslara söykənir.

Prof. M.Hüseynzadə həm əşya, həm də hərəkət bildirən sözlərin ikili xüsusiyyətindən bəhs edərək yazır: “Sadə tərzi-hərəkət zərfləri öz forma və məzmunlarına görə sadə sifətlərdən fərqlənir. Odur ki, belə sözləri sifət-zərf adlandırmaq olar. Bu sözlər əşyaya aid olduqları zaman sifət, iş-hərəkətə aid olduqda zərf hesab olunur [17, 20]. Onun “sifət-zərf” adlandırdığı sadə zərflərin siyahısı belədir: *tez, düz, cəld, tək, dik, ağır, yavaş, sakit, sərt, yaman, bərk, asta, ac, təkrar, xəlvət, diri, yekə, havayı, salamat, arxayın, məyus, şax, əcəb, dürüst, çətin, yaxşı, əla, gözəl, pis*. Sadə tərzi-hərəkət zərfləri öz forma və məzmunlarına görə sadə sifətlərdən fərqlənir. Odur ki, belə sözləri sifət-zərf adlandırmaq olar. Bu sözlər əşyaya aid olduqları zaman sifət, iş-hərəkətə aid olduqda zərf hesab olunur” [17, 201]. Onun “sifət-zərf” adlandırdığı sadə zərflərin siyahısı belədir: *tez, düz, cəld, tək, dik, ağır, yavaş, sakit, sərt, yaman, bərk, asta, ac, təkrar, xəlvət, diri, yekə, havayı, salamat, arxayın, məyus, şax, əcəb, dürüst, çətin, yaxşı, əla, gözəl, pis*.

Bu sözlərin içərisində elələri var ki, onları zərf kimi asanlıqla işlətmək mümkündür, amma onları əşya bildirən sözlərə aid etmək mümkün deyildir. Məsələn, *t e z* sözü əşyanın əlamətini bildirməkdən çox uzaqlaşmışdır, buna görə də daha hərəkətə, prosesə aid olur; məs.

Tez olun, tez olun, tutun Eldarı,

Ona da göstərin daş zindanları (S.Vurğun).

Verilən nümunə bir daha göstərir ki, “tez” sözü hərəkətlə çox rahat şəkildə birləşir, daha çox hərəkət məzmunu ilə bağlıdır; bu sözü əşya bildirən sözə aidliyi, demək olar ki, qalmamışdır. Məsələn, biz “tez adam”, “tez iş”, “tez söhbət” ifadələrini işlədə bilmərik, hətta istər-istəməz “tez tərpənən adam”, “tez baş tutan iş”, “tez qurtaran söhbət” ifadələri barədə düşünürük. Deməli, bu söz əlamət məzmunu bildirsə də, sifətlə integrasiyaya girə bilmir. Deməli, həm zərf, həm də sifət ola bilən sözləri mənimsətmək üçün fəndaxili (şaquli) integrasiyanın vacibliyi meydana çıxır. Bu onunla bağlıdır ki, “Sifət” bəhsi haqqında ilkin məlumatlar V sinifdə verildiyi halda [11, 125-130], zərf haqqında dil qaydaları VI sinfin sonunda verilir [13, 138-152]. Sonuncu dərslikdə “Zərf və digər nitq hissələri” başlığı altında *axşam, gözəl, az* sözləri nümunə kimi gətirilərək, onların yerindən asılı olaraq, isim və zərf, sifət və zərf, say və zərf ola bilməsi haqqında dil qaydası verilir [13, 151]. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, eyni formalı söz sintaktik mövqeyindən asılı olaraq həm sifət, həm də zərf kimi işləyə bilər. Bu sözlər həm əlamət bildirən sifət, həm də tərzi-hərəkət zərfləri adlandırılır; bəzi hallarda isə bu sözlərin əhatə dairəsi genişlənir.

Düz əlamət bildirən sifət və tərzi-hərəkət zərfləri kimi işlənir; bu zaman əşyanın əlamətini bildirməsi həm həqiqi, həm də məcazi mənalı ola bilər (düz yol, düz ağac, düz adam, düz söhbət). Bu söz hərəkətə aid olduqda tərzi-hərəkət zərfi olur (düz demək, düz getmək, düz danışmaq). Bu söz “doğru” sözü ilə sinonim kimi işləyə bilər; məs.:

Nə işim var, Duram bir d ü z yola çıxam; Əyrləri kimsə qırmaz, D ü z ağaclar qırılıbdı (M.Araz); *Şairdir, görünür, d ü z ilqarı var* (S.Vurğun); *Sən onu düz deyirsən ki, oxumaq kasıblara müəyəssər olmur* (MİR Cəlil); *Düz sözə nə deyəsən...; Könül, d o ğ r u yoldan gəl olma kənar* (Aşıq Ələsgər)~*Hamıdan d o ğ r u danışmaq tələb olunur; Həmişə d o ğ r u danış, yalan danışsan, d o ğ r u sözünə də inanmazlar*.

Hal-hazırda “düz” sözü dilimizdə 4 əsas nitq hissəsi kimi işlənərkəndir - feil (düzmək), sifət (düz yol), isim (Müğan düzü), zərf (düz danışmaq). Son dövrlərdə bu söz öz leksik mənasını itirərək, ədat rolunda çıxış edir; məs.: *Maşın gəlib d ü z mənin qabağımda dayandı; Süsən görüşə d ü z vaxtında gəldi; Gülləsini d ü z ölümün Gözlərinə sıxır qələm* (M.Araz); *Həmin kəməd keçdi d ü z boğazıma* (S.Vurğun). Nümunələrdən göründüyü kimi, elmi-metodiki ədəbiyyatlarda qeyd edilməyən bu söz dəqiqləşdirici məna daşıyır, lakin “Dəqiqləşdirici ədatlar”ın siyahısında verilmir; bu ədat fəndaxili əlaqənin hələlik son “addım”ı kimi meydana çıxır.

“Düz” sözünü leksik omonimlərə daxil edən prof. S.Cəfərov həmin sözün nitq hissələri üzrə sıralanmasını belə təqdim edir: “*Düzdə qoyun otlayır* (düz-isim), *düz söz* (düz-sifət), *düz* (mək-feil)” [22, 21].

Tək sözü morfoloji baxımdan həm əsas, həm də köməkçi nitq hissəsi kimi işlənir; məhz buna görə də o həm zərfdən əvvəlki, həm də sonrakı nitq hissələri ilə leksik və ya qrammatik omonimliyə malikdir. Bu zaman fəndaxili əlaqə istifadəyə geniş imkan yaranır: birinci növbədə sifət yada salınır, “tək” sözü ismi

izah edir (tək adam), “tək” sözü hərəkətə aid olur, zərf yerində işlənir (Tək otur), sonda bu söz qoşma kimi işlənir (sənintək, quştək); məs.:

T ə k əldən səs çıxmaz ; Ana qaranlıq otaqda t ə k qaldı (Ə.Məmmədخانlı); *Hərgah meydanda t ə k də qalsam, genə düşməndən əl çəkməyəcəyəm* (N.Vəzirov); *Yoxdur bu torpaqda şair sizint ə k; Dünyada dərd varmı mənim dərdimt ə k* (S.Vurğun).

Prof. M.Hüseynzadə “tək” sözünü məhdudlaşdırıcı ədatların siyahısına daxil edir və eyni zamanda ona müstəqil nitq hissəsi ilə omonim olanların cərgəsində yer verir. O bu məsələni belə şərh edir: “...**tək, təkə, bir, bircə** sözləri cümlədə vəzifə daşısa, müəyyən suala cavab olsa, *yalnız, ancaq* sözləri ilə əvəz edilə bilməsə, müstəqil söz olur... Bu sözlər heç bir suala cavab olmasa, heç bir sintaktik vəzifə daşımasa və *yalnız, ancaq* ədatları ilə əvəz edilə bilsə, ədat olur” (17, 246; 256-257). Sitatdan göründüyü kimi, alim qrammatikanın müxtəlif mövzuları ilə əlaqə yaradaraq, “tək” sözünün həm əsas, həm də köməkçi nitq hissəsi-ədat kimi mövqeyini doğru-düzgün və elmi əsaslarla şərh edir. Bu söz ədat kimi ya tək, ya da “bir” ədatı ilə birlikdə işlənərək ədatın əsas qrammatik funksiyasını yerinə yetirir; məs.:

T ə k bu rəhmətlikdə olan himmətin yarısı indiki dirilərdə olaydı (Mir Cəlal); *Bir t ə k Fəxrəddin oğlum Rəşidin qanına layiq ola bilər...* (N.Vəzirov).

Sifət-zərf kimi işlənən sözlərdən biri də *ağır* sözüdür. Bu sözün qrammatik xüsusiyyətlərindən danışarkən, ilk növbədə, əşyanın əlaməti yada düşür. Bu söz daha çox əşya məzmunlu sözlərə aid olur, “ağır” sözü həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənir. Məsələn, “ağır iş”, “ağır vəziyyət”, “ağır yük”, “ağır söz”, “ağır adam” birləşmələrində vəziyyət belədir; axırıncı nümunəni iki cür düşünmək olar: çəki kimi və xasiyyət kimi. Sifətlə zərf arasında inteqrasiya yaradan bu söz istər əşyaya, istərsə də hərəkət və ya proses bildirən sözlə əlaqəyə girəndə işin, hərəkətin çətin, ləng, asta-asta icra olunduğunu, göstərir; məs.:

Yaxşı gündə düşmənlər, dost olar

İgid odur, a ğ ı r gündə dayansın...;

A ğ ı r otur, batman gəl (folklorndan);

Yaxşı yadımdadır, doqquz yaşımda

Ağacdən qotazlı bir at mindiyim.

Aranda, yaylaqda sular başında

A ğ ı r danışdığım, a ğ ı r dindiym (S.Vurğun);

Səttarxanın bu sözləri bütün oturanlara, xüsusən deputatlara a ğ ı r təsir etdi (Makulu).

Nümunələrdən də göründüyü kimi, hətta “ağır gün” birləşməsində də söhbət günün ağırlığından çox, həmin gün baş verən proseslərin, bilavasitə hərəkətin ağırlığından, çətinliyindən gedir.

Yavaş sözü daha çox hərəkət bildirən sözlərə aiddir; deməli, o daha çox zərfdir: yavaş danışmaq, yavaş yerimək, yavaş hərəkət etmək və s. Bədii ədəbiyyat nümunələri də göstərir ki, “yavaş” və onun “yavaşca” variantı sifətdən daha çox, zərfa yaxındır; məs.:

Atlar y a v a ş hərəkət edirdi (M.İbrahimov); *Güləşər olduqca y a v a ş danışdı* (Ə.Vəliyev); *Qatar y a v a ş hərəkət edirdi* (İ.Əfəndiyev); *Tapdıq da onların kimi axtardığını anladı. Y a v a ş c a Əşrəfin qulağına pıçıldadı* (İ.Şıxlı).

Sonuncu nümunəyə diqqətlə baxdıqda əslində bunların iki nitq hissəsindən ibarət olması aydın şəkildə görünür: “yavaş” zərfi+ “ca” ədatı. Zərfdüzəldən -ca, -cə-dən fərqli olaraq, ədat müstəqil vurğuya malik olur. Sifətin çoxaltma dərəcəsi də əmələ gələrkən həmin ədatdan istifadə olunur. Məsələn, “zorbaca”, “xırdaca”, “körpəcə” sözlərini də sifət+zərf kimi qəbul etmək olar. -Ca, -cə zərfdüzəldən şəkilçi olduqda vurğu qəbul etmir. Məsələn, “yaşca” sözündə vurğu birinci hecanın üzərinə düşür. Bu qrammatik vahidin üçüncü vəzifəsi qoşma olmaqdır. Məsələn, “Sahil boyunca irəlilədik” və “Dəryaca aqlın olsa...” nümunələrində -ca, -cə müvafiq olaraq, “ilə” və “qədər” qoşmalarının sinonimi kimi işlənir.

“Yavaş” sözünün sifət kimi işlənməsi isə o qədər də aktualıq kəsb etmir; yəni “yavaş adam”, “yavaş küçə”, “yavaş şəhər” ifadələri həm üslubi, həm də məntiqi-qrammatik baxımdan qüsurludur. Eləcə də “yavaş iş”, “yavaş oxu”, “yavaş nitq” ifadələri də azərbaycanca düzgün səslənmir. Bu onu göstərir ki, “yavaş” sözü sifətdən tamamilə uzaqlaşmış və zərf kimi sabitləşmişdir. Prof. Y.Seyidovun haqlı olaraq, söylədiyi kimi, “...hərəkətin əlamətini dərk etmək anlamının dərkə təfəkkürün ilkin inkişaf mərhələsinə aid olmadığından belə məfhumların ifadəsi üçün ayrıca sözlərə də ehtiyac olmamışdır. Bu anlayışlar dərk edildikcə dilin lüğətində olan və başa məqsədlərlə istifadə olunan sözlər köməyə gəlmişdir” [23, 371]. Deməli, bu sözü sifət və zərf kimi inteqrasiyaya cəlb etmək xeyli çətindir. Lakin yuxarıdakı nümunələrdən göründüyü kimi, müəllim əlində olan imkanı dəyərləndirərək, zərfdüzəldən -ca, -cə ilə sifətin çoxaltma dərəcəsinin əlamətini müqayisəyə cəlb edə bilər.

Sadə tərz-i-hərəkət zərflərindən hesab edilən *sakit, sərt, yaman, bərk, asta, aşkar, ac, təkrar, xəlvət, diri, yekə, havayı, salamat, arxayın məyus, sax, əcəb, dürüst, çətin, yaxşı, əla, gözəl, pis, səlis* kimi sözlər də “sifət-zərf” adlandırıla bilər. Bunlardan bəziləri çox asanlıqla həm əşya, həm də hərəkət məzmunlu sözlərə aid edilə bilər; bunu müqayisəli nümunələr də təsdiq edir. Məsələn, “yaxşı”, “pis”, “gözəl”, “yaman” sözləri belələrindəndir; məs.:

Y a x ş ı iş üz ağardar (Atalar sözü); *Həsən dayı y a x ş ı bağban idi~ Şər y a x ş ı bilirdi yolu uzaqdır* (N.Gəncəvi); *Yorğun adam y a x ş ı işləyə bilməz*; *G ö z ə l adam gəl allahı seversən, Daldalanma, bir də göstər yara üz* (Aşıq Abbas Tufarqanlı) ~ *G ö z ə l durub, g ö z ə l gəzib, g ö z ə l bax* (Vaqif); *Bu dünyada üç şey başa bələdir: y a m a n arvad, y a m a n oğul, y a m a n at...* (Aşıq Ələsgər)~ *Şərə düşdüm, saldılar məni şərə, y a m a n saldılar* (Mir Cəlal).

Bu müqayisələrin sayını xeyli artırmaq olar; birincilər əşya məzmunlu, ikincilər isə hərəkət bildirən sözlərə aid olduğundan onlar ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid edilir. Müqayisə edilən bu sözlərin semantikasındakı müəyyən fərqlər özünü göstərir: hərəkətə aid olan “yaxşı” sözü “yaxşıca”, “dərindən”, “dürüst” sözləri ilə məna cəhətdən bağlıdır, eləcə də “doğru yol” və “doğru danışmaq” ifadələrində də məna çalarları bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənir. Sonuncu nümunədə hərəkətə aid olan “gözəl” sözü zahiri yox, daxili məna kəsb edir.

Bərk, ac, diri (ölü), yekə, məyus, əla, sakit, sərt kimi sözlər daha çox əşya məzmunlu sözlərə şamil edilir; başqa sözlə desək, həmin sözlər deyiləndə ən çox yada düşən “çörək”, “adam”, “balıq”, “heyvan”, “körpə”, “iş” tipli sözlər yada düşür: *bərk çörək, ac adam və s.* Həmin sözlər hərəkət bildirən sözlərlə bağlanarkən daha çox məcazilik kəsb edir, burada sözün çoxmənalılığı “fəallaşır”; məs.:

Vazın üzərində topa b ə r k zərbə endirən oyunçu və məşqçi təsvir edilmişdir; O, dərslərinə hazırlaşmaq üçün s a k i t bir otağa çəkilmişdi; Şirzad adəti üzrə s a k i t görünürdü; Qışın axır ayı çox s ə r t keçmişdi (M.İbrahimov); *Əbil Gürşadın sözündən b ə r k qəzəbləndi* (Ə.Vəliyev); *Səfeh olma, o xəyallara düşmə, a c qalarsan; Çox y e k ə danışma, arvad! Adədən dərsin kəsilməyinə sevinən bəzi uşaqlar da nədənsə bu dəfə m ə y u s, pərişan çıxdılar* (Mir Cəlal); *Elə adamları dəyirmanın yuxarisindən ö l ü sal, aşağısından d i r i çıxacaq* (S.Rəhimov); *Onun həyatı dünənə qədər nə yaxşı s a k i t keçirdi* (İ.Şıxlı).

Düzəlmə tərz-i-hərəkət zərflərinin tədrisi zamanı daha çox qrammatik omonimliyə diqqət yetirilməlidir. Bu onunla bağlıdır ki, sözün tərkibində iştirak edən şəkilçilər həm sifət, həm də zərf düzəldir, bəzi hallarda isə birində leksik, o birində qrammatik şəkilçi rolunu oynayır. Bu zaman tək-cə sifətlə deyil, isimlə də inteqrasiya üçün imkan yaranır. Məsələn, *birdən, bərkdən, ucadan, təzədən, hündürdən* tipli sözləri müqayisə edərkən -dan, -dən şəkilçisinin həm leksik, həm də qrammatik funksiya daşdığı məlum olur; məs.:

Dəyirmandakılar əvvəl yavaş-yavaş güldülər, sonra b ə r k d ə n (M.Süleymanlı); *Feyzulla b i r d ə n düzünü dedi; ...aktrisağa nə isə pıçıldayıb b ə r k d ə n güldü* (Anar); *İmran b i r d ə n gülümsündü* (Ə.Vəliyev).

Verilən nümunələrdə işlənən “bərkdən” və “birdən” sözləri sadə sifət və saylara -dan, -dən şəkilçisi artırmaqla düzəlmişdir və bir leksik vahid kimi hərəkətin tərzini bildirir, necə?, nə cür? suallarından birinə cavab verir. Bu sözləri “Birdən iki çıxmaq olmaz”, “Bərkdən, boşdan çıxmaq lazımdır” cümlələrində işlətsək, onların isimləşmiş say və sifət olduğu aydın şəkildə görünür. Buradakı şəkilçi qrammatik vahidin tərkibindədir və sualda da iştirak edir: *nədən?*

Düzəltmə zərflərin bir qismi -ıq4 və -qın4(-ğın4) şəkilçiləri vasitəsilə düzəlir və bu baxımdan eyni şəkilçi ilə əmələ gələn sifətlərlə qrammatik-leksik omonimlik yaradır. Bu şəkilçilərin -dan, -dən şəkilçilərindən fərqi odur ki, onlar hər iki vəziyyətdə (sifət və zərf) leksik vahid kimi çıxış edir; məs.:

Məni q ə m g i n görsə ağər,

Düşmən gülər, dost qəm yeyər... (M.Araz);

İndi bütün varlığı çıxarılıb bir kənara atılmış paltar kimi ə z i k, bü r ü ş ü k, aciz və y o r ğ u n göründü; Kəbirlinski daha da özünü itirdi, t ə l ə s i k dəsmalını cibinə qoydu... (Anar).

Verilən nümunələr cümlə daxilində hərəkətə aid olsa da, zərf hesab edilsə də, onların daxili semantikasındakı əşyanın əlaməti aydın şəkildə görünür; yəni “qəmgin”, “yorğun” ifadələri daha çox adama, “əzik”, “bürüşük” əşyaya, “tələsik” iş prosesinə aid edilir. Deməli, bu sözlər zərf kimi funksionallaşmadan öncə əşyanın əlamətini bildirmişdir.

Bəzi hallarda daha çox sifət üçün xarakterik şəkilçi olan -sız, -siz, -suz, -süz və -lı, -li, -lu, -lü şəkilçiləri ilə düzələn sözlər mətn daxilində zərf kimi çıxış edir; məs.:

Bir müddət s ə s s i z addımladılar (Anar); *Şamxal onun evə doğru k ö n ü l s ü z addımladığını hiss etdi* (İ. Şıxlı)

Dil büdrədi, əl titrədi, qələm yazdı,

*O n s u z mənə qara daş da yovumazdı (M.Araz);
Ovçuların deməyinə görə yazbaşı bura q o r x u l u olur(Mir Cəlal);
Mən onu heç vaxt a c ı q l ı, əsəbi və yaxud q a ş- q a b a q l ı görməmişdim (M.İbrahimov).*
Bu növ zərflər hərəkətin deyil, ya obyektin, ya da subyektin hal- vəziyyətini bildirir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Müasir Azərbaycan dili (II cild). Morfologiya. Bakı: "Elm", 1980- 510 səh.
2. İsmayilov R. və başqaları. Azərbaycan dili. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik. Bakı: "Altun kitab", 2018-199 səh.
3. İsmayilov R., Rüstəmov A., Cəfərova D. Azərbaycan dili. (5-ci sinif). Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: "Altun kitab", 2012, 200 səh.
4. İsmayilov R., Rüstəmov A., Məmmədova S. Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik.. Bakı: "Altun kitab", 2019, 191 səh.
5. Rüstəmov A., İsmayilov R., Cəfərova D. Azərbaycan dili. (6-cı sinif). Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: "Altun kitab", 2013, 175 səh.
6. Rüstəmov A. və başqaları. Azərbaycan dili. (7-ci sinif). Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: "Altun kitab", 2014, 175 səh.
7. İsmayilov R. və başqaları. Azərbaycan dili. Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik. Bakı: "Altun kitab", 2018-175 səh.
8. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili Bakı: "Şərq-Qərb", 2007--280 səh.
9. Fərəcov Ə. Qrammatik məfhum və onun mənimsənilməsinin bəzi məsələləri. Bakı: "Maarif", 1970, 134 səh.
10. İsmayilov R. və başqaları. Azərbaycan dili. Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik. Bakı: "Altun kitab", 2019-223 səh.
11. İsmayilov R. və başqaları. Azərbaycan dili. Ümumtəhsil məktəblərinin 7-cü sinfi üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik. Bakı: "Altun kitab", 2008-153 səh.
12. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili . II hissə (leksika). Bakı: "Şərq-Qərb", 2007-189 səh.
13. Seyidov Y. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2000-403 səh.
14. Seyidov Y. Əsərləri . On beş cildə (X cild). Bakı: "Çaşıoğlu", 2011-550 səh.

Nərgiz Əfqan qızı Talibzadə

Tərzi-hərəkət zərflərinin tədrisi zamanı əlamət bildirən sifətlərlə müqayisəsi

Xülasə

Tərzi- hərəkət zərflərinin, eləcə də zərfin digər növlərinin tədrisi zamanı onların digər adlarla--isim, sifət, say və başqaları ilə semantik-qrammatik əlaqələrinə diqqət yetirmək, müxtəlif integrativ üsul və vasitələrdən istifadə etmək zəruridir. Yalnız bu yolla morfoloji, eləcə də qrammatik biliklərin sistemli və əlaqəli mənimsənilməsinə nail olmaq olar. Tərzi-hərəkət zərfləri tədris olunarkən onların "icra tərzi və ya vəziyyət" bildirməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Məlumdur ki, bu baxımdan zərf "əlamət və keyfiyyət" bildirən sifətlərlə yaxınlaşır. Bu daha çox sadə zərflərdə özünü göstərir; *düz, cəld, tək, dik, bərk, pis, yaxşı, gözəl* tipli sözlər həm əşya, həm də hərəkət bildirən sözləri izah edə bilər və bu zaman onlar həm sifət, həm də zərf adlandırılı bilər.

Açar sözlər: zərf, sifət, tərzi-hərəkət zərfləri, əlamət bildirən sifətlər, integrasiya, nitq hissələri, əlamət və keyfiyyət, fəndaxili əlaqə.

Наргиз Афган кызы Талибзаде

Сравните прилагательные обозначающие знак со стилем-движением наречия во время обучения их

Резюме

Необходимо обратить внимание на семантико-грамматические отношения с другими именами - существительными, прилагательными, числами и т. Д., Использовать различные интегративные методы и инструменты в обучении поведенческим дефектам, а также другим типам наречиях . Только так можно достичь систематического и последовательного приобретения как морфологических, так и грамматических знаний. При обучении поведенческим наречиях следует

обращать внимание на их выражение «стиля или ситуации исполнения». Известно, что в этом отношении к наречию подходят прилагательные, обозначающие «знак и качество». Это проявляется в более простых наречиях Прямые, быстрые, одиночные, крутые, твердые, плохие, хорошие, красивые слова могут объяснить как предметы, так и слова, и в этом случае их можно назвать как прилагательными, так и наречиями.

Ключевые слова: наречия, прилагательное, образа действия, качественные прилагательные, интеграция, части речи, признак и качество, междисциплинарная связь.

Nargiz Afgan gizi Talibzade

Comparison the adjectives that indicating a sign with the style-movement adverbs during teaching them

Summary

It is necessary to pay attention to the semantic-grammatical relations with other names – nouns, adjectives, numbers, etc., to use various integrative methods and tools in the teaching of behavioral defects, as well as other types of adverbs. Only in this way is it possible to acquire morphological and grammatical knowledge in a systematic and consistent manner. When teaching formation and comparison adverbs, care should be taken to express them in a "performance style or condition." It is known that from this point of view, the envelope is approached with adjectives denoting "sign and quality". It manifests itself in more simple envelopes; words of the type straight, quick, single, upright, solid, bad, good, beautiful can be explained as words denoting both object and action, and in this case they can be called both adjectives and adverbs.

Keywords: adverb, adjective, formation and comparison adverbs, adjective phrases, integration, parts of speech, sign and quality, interdisciplinary communication